

— 20. Ibid., 93, fol. 26, 32. Živojinović D.: Nekoliko podataka o manje poznatim epidemijama kuge u našim zemljama u XVIII veku. Acta Historica Medicinæ, Pharmaciae, Veterinæ, III, 1—2 (1963), 160—161; 21. Lett. di Ponente, 93, fol. 42; — 22. Ibid., 94, fol. 5, 47, 84. Ibid., 95, fol. 4; — 23. Ibid., 96, fol. 7, 74. Ibid., fol. 17, 59. Ibid., 98, fol. 12.

SANITARY CONDITIONS IN MONTENEGRO AT THE TIME OF ŠĆEPAN THE SMALL (1767—1773)

Dragan ŽIVOJNOVIĆ

The author describes, on the basis of the documents preserved in the Archives in Dubrovnik, the situation in Montenegro in the short period of Šćepan's rule. He finds that different parts of Montenegro had been exposed differently, in intensity and scope, to various contagious diseases. Montenegro was under the control of the Turkish, Venetian and local Serb administrations. The parts under the Turks, notably those in vicinity of Albania and Hercegovina, suffered the most from the pest and other epidemic diseases, as a result of the frequent bouts of epidemics, permanent traffic of people and goods and the total lack of a preventive system. The coast, including Boka Kotorska, under Venice, were exposed very little to the harrassments of the ills, while in the interior, under the rule of the Prince-bishop, the epidemics were virtually unknown. Old Montenegro was protected by the Venetian territories, on the one side, while completely exposed, toward Turkey, to the spreading of the plague, on the other side.

From 1766 on, the plague epidemics attacked frequently Podgorica and the area around Zeta River, Nikšić, Gacko and Trebinje. In Crmnica it had also attacked several villages in 1767, as well as in Perast and Boka Kotorska in general. In 1770 it was evident in Scutari, Bar and Budva, causing substantial excitement with the Venetian and Ragusan authorities, which were much concerned over the spreading of the pest. In 1772—1773 it reappeared again in Boka Kotorska and vicinity.

The plague epidemics were spreading around thanks to the permanent movements of people and goods, while climate in different parts helped increase or decrease its intensity respectively. Old Montenegro, which was isolated and lacked intensive economic life and ties with its neighbors, was left undisturbed by the diseases, except in very rare occasions.

MILAN JOVANOVIĆ-BATUT U CRNOJ GORI

Vladimir GRUJIĆ

Ima ličnosti naše kulturne istorije — posebno zdravstvene kulture — koje zaslužuju punu pažnju istraživača. Osvetljavanje gdekad pojedinih etapa rada i ideja koje su preokupirale istaknute ljude može doprineti jednom od zadataka naše historiografije. U devetnaestom veku, još nedovoljno istraženom razdoblju, u pravom smislu reći nalaze se osnove za društveno-ekonomski, državni i kulturni progres naših naroda. U tome je učestvovao i Batut, kao veliki zdravstveni prosvetitelj.

Milan Jovanović-Batut se još pre završetka studija medicine u Beču, 1878. godine, počeo baviti pitanjima širenja zdravstvene kulture. Otada potiču njegovi radovi o porodičnom životu i braku, o dečjim bolestima, zdravlju i napretku mladeži. A kada je u Somboru, uporedo s lekarskom praksom, pokrenuo i uređivao list »Zdravlje«, početkom 1880. godine, to je označilo datum i orijentaciju ličnosti koja će dositejevskim duhom i vukovskom borbenošću dati pravac socijalnoj medicini, naročito higijenskoj, odnosno preventivnoj zdravstvenoj kulturi.

U Somboru, kao prvom mestu službovanja i kulturnog javnog rada, Batut nije našao šire polje aktivnosti. Uskoro mu se pružila prilika da ode u Crnu Goru, gde će postati glavni lekar i organizator sanitetske službe. U tome je važnu ulogu odigrao Vojvođanin Jovan Pavlović, značajna ličnost angažovana u prosvetnoj službi Crne Gore.

Sa Cetinja, početkom marta 1880, Jovan Pavlović, između ostaloga, ovako je pisao Batutu:

Nego ja imam namjeru da Vas privučem amo, a to držeci da biste Vi najbolje podnosili za ove krajeve. Ne znam je li Vam poznato da mi ovdje u cijeloj Crnoj Gori nemamo nijednoga ljekara, a to dabome ne može tako ostati. Skoram će se raspisati stečaj na jedno ljekarsko mjesto na Cetinju, s kojim će biti skopčana plata od 1.000 talijera (2.000 fiorina). Ako Vi nemate ništa protiv toga, ja ću gledati da izbor padne na Vas, i ovdje će Vam se stvoriti široko polje rada ne samo oko izdavanja »Zdravlja«, nego i oko uređivanja zdravlja u cijeloj Crnoj Gori (1).

Posle nešto više od mesec dana, kao odgovor na Batutovo pismo u kome je tražio detaljna obaveštenja, sredinom aprila 1880, Pavlović je saopštio Batutu podatke koji su ga interesovali. To se najpre odnosi na Cetinje, za koje je rekao da je vrlo pogodno mesto za zdravlje. Ovo pogotovu, jer Batutovo zdravstveno stanje nije bilo najbolje, što je bio slučaj i sa ostalim brojnim članovima njegove porodice koja je bolovala i stra-

dala od tuberkuloze u rodnom mu mestu. Sombor u ravnici nije ni u kom slučaju zdraviji od Cetinja. Tu se ne zna, ili se retko desi da neko umre od zarazne bolesti. Inače, u glavnom gradu Crne Gore još za izvesno vreme će raditi knežev lekar, Francuz; on će otići, ali će doći novi lekar, opet Francuz, iz Pariza. Kao cetinjski varoški lekar Batut bi imao u svom delokrugu sto cetinjskih domova i neka malena okolna mesta. Na te vesti Pavlović je dodao:

Sirotinju liječili biste badava, a u boljim kućama uzimali biste taksu, koju će ministar unutrašnjih dela odrediti (2).

Po Pavloviću, u ono vreme ceo lekarski »personal« u Crnoj Gori činio je nesvršeni medicinar Mišić koji je počeo da studira u Beču; on je poznavao Batuta. U lekarskoj službi nalazio se još neki »turski čivutin«, zarobljen prilikom osvajanja Podgorice. I dr Teodoridis, Grk poreklom, zarobljen s turskom vojskom na Vučjem Dolu, radio je u Baru. Pavlović je obavestio Batuta da postoji samouk vidar u Crmnici Iličković »koga jako hvale da je dobar hirurg« (3).

Za stanje sanitetske službe u Crnoj Gori onog vremena važni su i drugi podaci koje je Pavlović pružio zainteresovanom Milanu Jovanoviću. Naime, »Danilova bolnica« u Cetinju ima trideset postelja; njome je upravljao spominjani Mišić. A postoji samo jedna apoteka u zemlji, apoteka »Danilove bolnice«, gde radi valjan mlad čovek Jovo Drač, Hercegovac, svršeni student farmacije u Petrogradu.

Iscrpno informišući Batuta, Jovan Pavlović našao je za potrebno da naglasi:

Zvanje cetinjskog »varoškog lekara« državno je i stalno zvanje; plata ide redovno mesečno iz državne kase. Ovaj lekar ne samo da će imati uticaja, nego bi upravo valjalo da bude organizator sanitetske struke u Crnoj Gori, koja se ovdje nije ni začela. Vi biste u društvenom životu ovdje lijepo mjesto i odlično mjesto zauzimali, jer Knez osobito cijeni vrijedne i umne ljude, a i narod uvažava kad vidi da su mu pravi prijatelji i da se ne tuđe od njega. Baš toga radi, kad se raspisao stečaj, ja sam odmah pomislio na Vas (4).

Konkurs i zauzimanje Jovana Pavlovića za Batuta bilo je uspešno. U pismu od 4. juna 1880. on je saopštio da do prvog avgusta može ostati u Somboru, ali tog dana treba da krene »na svaki način... na svoje opredjeljenje«. U međuvremenu potrebno bi bilo da se sastanu u Osijeku, Novom Sadu ili Pančevu, kako bi porazgovarali o svemu pre nego što pođe na put za Cetinje.

U Batuta je, međutim, nastupilo izvesno kolebanje. Udaljenost, neizvesnost, sasvim drukčija sredina u kojoj će se naći, kao i neka kazivanja negativno su uticali na mladog lekara. Zbog tog je Pavlović 10. jula te godine uputio Jovanoviću-Batutu sledeće reči:

Oni koji Vas odvrćaju ljudi su besavjesni. Crna Gora nije zaslužila da joj se tako naplaćuje zasluga za celo Srpstvo. Bud se ne nade ni jedan lekar srpski za vrijeme rata crnogorsko-turskog da dođe amo da bude braći na nevolji, zar i sad, kada siromašna Crna Gora za lijep novac traži sebi Srbina lekara, zar i sad da se nade ljudi, i to još Srbalja, koji odvrćaju drugoga voljnog da amo dođe?... Nemojte, za Boga, zapeti ni očajavati! Ne slušajte što Vam kojeko zuca na uvo, nego na noge pa ovamo (5).

Najzad, Batut je definitivno odlučio da stupi u sanitetsku službu Crne Gore, kojoj će dati svoj prilog. Za razumevanje njegovog psihičkog stanja, misli i emocija, pošto se obreo u novoj sredini, karakteristično je pismo koje je sredinom oktobra 1880. godine poslao svom prijatelju Arsi, uredniku »Srpskih ilustrovanih novina« u Novom Sadu. Tu on kazuje o vlastitoj velikoj angažovanosti ne samo u struci, već i kao ispitivač narodnog života koji hoće skicom, crtežom ili snimkom da fiksira činjenice od istorijsko-etnografske i opšte kulturne važnosti. Potom Batut dodaje:

Meni je sa svake ruke lijepo i krasno: svega imam, svako me pazi i, da rečem, ljubi, pa i opet mi se gdekad savije oko srca neka čudna tuga, neki čudni osjećaj, kao da se teret svega svijeta na me svalio. Uzdahnem često iz sve duše, a ne znam upravo, je li za »svijetom«, je li za krajevima moga djetinjstva, ili je što drugo... ili je može biti za boljim udesom ove mučeničke zemlje... Od ove godine pokrećem i opet »Zdravlje« i to sa Cetinja (6).

Zdravstvene prilike u Crnoj Gori osme decenije XIX stoleća bile su nepovoljne. U to vreme radila su samo tri lekara: dr Teodoris, Mišić i dr Đorđe Rodić (7). Takvo stanje nagnalo je u jednoj situaciji cetinjskog mitropolita Ilariona da se početkom marta 1879. zauzme kod kneza da se doktor Loflof, Englez, »primi za ljekara na Cetinju ili Podgorici, koji želi ostati u Crnu Goru« (8), što nije postignuto. A posle skoro godinu dana, dr Pavao Prajnić, iz Rijeke, postavlja uslove za »primarnog liječnika Bolnice u Cetinju«, uslove koji su čvrsti, određeni, no koje Ministarstvo unutrašnjih dela, u čijem se sastavu nalazi Sanitetsko odeljenje, ne prihvata (9).

Dosta dokumenata iz toga vremena govore o nevoljama Crnogoraca ranjenika i bolesnika, čije lečenje ide teško. Okružni kapetani obraćali su se ministru unutrašnjih dela vojvodi Maši Vrbici opširnim pismima ili telegramima da se od strane vrhovne vlasti učini što je neophodno u interesu zdravlja. Godine 1881. u korespondenciji narodnih starešina iz unutrašnjosti zemlje i onih na Cetinju često se spominje ime dr Milana Jovanovića-Batuta, kao lekara Cetinjske bolnice. Isto tako često se govori o poslatim izveštajima »načelstvu Saniteta«, a jednom prilikom u vezi sa stočnim zaraznim bolestima. To je dolazilo u ruke dr Jovanovića-Batuta koji se nalazio na položaju načelnika Saniteta. Upravo, 1881. godine on je uložio mnogo volje i truda da odgovori dužnosti, na kojoj inače nije dugo ostao.

Kao starešina i organizator Saniteta u Crnoj Gori Batut je radio od pred kraj 1880. do oktobra 1882. godine. Između ostaloga, on je tada saradivao u listu »Glas Crnogorca«, a 15. januara 1882. nastavio je sa izdavanjem časopisa »Zdravlje« (kao druga godina posle somborskog izlaženja).

Za boravka u Crnoj Gori Batut se ozbiljno posvetio dužnosti glavnog lekara i organizatora zdravstvene službe. Uporedo s lekarskom praksom, a u svojstvu starešine Saniteta pri Ministarstvu unutrašnjih dela, Batut je u prvotj polovini 1881. godine preduzeo odlučne korake da se pođe novim putem. Iz opsežnog izveštaja koji je 16. jula te godine poslao pretpostavljenoj vlasti može se konstatovati niz činjenica od značaja o ideja-

ma i praksi kojim se rukovodio da bi izvršio reformu u zdravstvu Crne Gore. Na samom početku prikazivanja »sanitarnih odnošaja naše domovine«, načelnik Saniteta je konstatovao:

Narodno zdravlje u Crnoj Gori nije najpovoljnije. Ozbiljan i nepristrasan posmatrač neće trebati dugo, te doći do uverenja, da je **zdravlje i fizička snaga Crnogoraca daleko lošija** (podvukao Batut), nego što bi se moglo očekivati (10).

Zatim Batut iznosi neka svoja »posmatranja«. Odmah saopštava da se u zemlji »ugnezdila najuzasnija bolest čovečanstva — sifilis (frenga)«, pa dodaje: »Svaki dan se javljaju čitave porodice i bratstva, užasno nakažena« (11). Načelnik izjavljuje da mu je ostalo nepoznato kako se sifilis mogao raširiti. Druga bolest koja vlada i iscrpljuje snagu naroda jeste malarija — nastupna groznica, i to naročito u Zeti, Crmnici, Baru, Ulcinju. Ne manje reumatizam u Crnoj Gori ima vrlo ozbiljne forme. — »Ja mislim« — piše Batut — »da je revma u Crnoj Gori učinila više bogalja nego svi ratovi« (12). A pantljičara je bolest »mal ne svakoga Crnogorca«. Česte su i zarazne bolesti, kao tifus, srdobolja (dizenterija). Iz mnogih dodira s bolesnicima, najčešće, razume se, lečeći ih, Batut je našao da je i neuralgija često oboljenje. Isto tako vladaju kožne bolesti, čemu je glavni uzrok nečistoća, kao što je nečistoća i slaba hrana, »a nešto mrak i vlaga«, uzrok škrofulozi. Kao konstitucionalna bolest, sveg organizma, krvi, škrofuloza mora da zabrinjava.

Na osnovu praćenja bolesti — lečenja i ispitivanja na terenu — Batuta je iznenadilo što je »mrena« na očima česta pojava u Crnoj Gori, dok je u drugim krajevima »sasvim redak pojav«. On tvrdi da je toga »na nebroj« Postoje i kataralna zapaljenja očiju, čemu je uzrok svakako i crnogorska »kapica« bez oboda, kao i dim na otvorenom ognjištu u kućama.

U pregledu bolesti koje vladaju u Crnoj Gori Batut navodi:

Za kratko vreme moga bavljenja nalazio sam na više od deset bolesnika s kamenom u mehuru, a koliko ih je što ne mogoh videti. Već taj broj bio bi za ovo stanovništvo dosta visok (13).

Batutu nije bilo teško da utvrdi teške telesne povrede, kao i ranjavanje u ratu. Na sve novi načelnik Saniteta dodaje:

Ovo su, Vaša preuzvišenosti, tek iskustva od jedne godine, i tek mahom pobrani pojavi, koji bi se može biti, boljim i dužim ispitivanjem i udvostručili. Ali već i to je i suviše dokaza da je zdravstveno stanje u Crnoj Gori **sa svim loše** (podvukao Batut) i da Crnogorac nije ona čista, snažna, skroz zdrava konstitucija, koja se obično nalazi u naroda prostih naravi (14).

U zaključku na zdravstvene prilike o kojima je stvorio izvesnu predstavu koja ga je frapirala, načelnik Saniteta Crne Gore je rekao:

Veoma bih rado ublažio gorčinu ovih reči, ali mi je ova istina s jedne strane dužnost, a s druge glas savesti i iskrenog saučešća.

Imajući pred sobom zadatke na podizanju zdravlja radi društvenog, ekonomskog i kulturnog napretka, Batut je u drugom delu svojih razmatranja predložio vrhovnoj državnoj upravi sledeće mere:

1. Da se pridobije što veći broj lekara za službu u Crnoj Gori »koji će neposredno nad tim bditi«. U funkciji koju je vršio, novi načelnik Saniteta nije mogao a da ne iznese vrlo nepoželjnu pojavu. Naime:

U novije doba odušteni su svi lekari iz unutrašnjosti Crne Gore iz državne službe i prema tome ostao je na 200.000 duša samo jedan, jedini lekar. U Americi je jedan lekar na 600, u Francuskoj na 1.000, u Austriji na 2.000, pa čak i Srbija daje jednog lekara na 10.000, samo Crna Gora ima jednog lekara na 200.000 duša. To je užasan nesrazmer (15).

Usled takvog stanja Batut stvara plan zdravstvene kadrovske politike. Po njemu, neophodno je najpre imati »sistemizovana mesta okružnih lekara sa godišnjom platom od 3.000 franaka, i to za Bar, Ulcinj, Nikšić, Kolašin i Podgoricu. »Samo dobro plaćen lekar u Crnoj Gori« — naglašava načelnik Saniteta — »a ne onoliko kao u Srbiji ili Bugarskoj«, vršiće svoju dužnost s voljom. Lekar se usto mora osećati sigurnim.

2. Za zajedničku upravu nad lekarskom službom i sanitetskim ustanovama, pri Ministarstvu unutrašnjih dela treba da se formira Centralna sanitetska uprava. Ona bi se mogla sastojati iz sanitetskog saveta, u ulozi vrhovne sanitetske vlasti i iz načelništva Sanitetskog odeljenja, kao izvršne vlasti.

Dobra organizacija s dobrim lekarima osnovni je činilac za održavanje i unapređivanje zdravlja ljudi. Pored toga, Batut predlaže da se povede računa i o stoci, odnosno stočarskoj privredi. Valja se postarati za marvene lekare, čija bi plata trebalo da bude kao plata okružnog lekara. Samo na taj način bi se moglo sačuvati i koristiti stočno bogatstvo, što je Crnoj Gori vrlo potrebno. Za veterinarsku službu neophodno je angažovati dva do tri marvena lekara.

Plan zdravstvene službe i kulture Milan Jovanović-Batut proširuje brigom o porodici. Bar na Cetinju treba da radi jedna diplomirana babica. Nega dece, i k tome poučna zdravstvena literatura, treba da nađu mesta u zdravstvenom prosvetivanju. Za takav rad najpre dolazi u obzir izdavanje lista koji bi prihvatili i širili glavari i sveštenici.

Za modernu sanitetsku organizaciju, jamačno, od velike važnosti jesu bolnice i državna apoteka. Batut podseća da kod rešavanja ovog pitanja treba postupiti prema ranije podnetom projektu, tj. reformisati te zdravstvene ustanove.

Milan Jovanović-Batut bio je čovek jasnih pogleda i energičan. Njegova revnost najodgovornijeg za sanitet Crne Gore je istaknuta, ali otvorenost nije bila rado primljena, uprkos dobronamernosti s kojom je pristupao rešavanju gorućih pitanja. Suprotno od Batutovog mišljenja i konstatacija o bolestima koje su vladale u Crnoj Gori, ministar unutrašnjih dela kao pretpostavljena vlast Sanitetu, posle mesec dana otkako je pročitao opsežan izveštaj načelnika Saniteta, sa Cetinja, 19. avgusta 1881, saopštava Ministarstvu inostranih dela Crne Gore sledeće:

»Na osnovu dobiveni izveštaja od Knjaževskih vlasti iz unutrašnjosti Knjaževine, ima se čast saopštiti tom Knjaževskom Ministarstvu inostranih djela, da je sanitetsko stanje u cijeloj Knjaževini najpovoljnije (16).

Ipak, samo nakon tri dana od tog sasvim drukčijeg saopštenja od onoga koje je Batut podneo, raspisan je stečaj za deset okružnih lekara (17). Međutim, odziv je bio sasvim slab. Prijavio se najpre jedan crnogorski građanin, Derinitović iz Pive, kao »vrač«, svršeni student ruskog medicinskog fakulteta (18). Od Batutovog zalaganja dobro je bilo što je u Podgoricu bio doveden za lekara dr Miljanić, za čiji je regulisani položaj Batut kao načelnik Saniteta dosta učinio. Usto, on se založio da se dr Miljaniću zvanično osiguraju sredstva »u ljekovima za narodnu sirotinju« (19).

Iz pisma dr M. Jovanovića-Batuta od 19. decembra 1881. godine poslatog ministru unutrašnjih dela vojvodi Mašu Vrbici saznaje se da je jedan od »kompetenata« bio dr Bilan Bilaković iz Lom-Palanke. Taj je kandidat, međutim, odustao da dođe u Crnu Goru (20). Drugi kandidat dr Filipović javio je Batutu da mu je nemoguće pre marta 1882. godine da stupi u službu. Treći kandidat iz ove grupe, čije se ime ne navodi, potpuno je učutao. Zbog svega toga načelnik Saniteta zaključio je:

Prema tome je izgled, da će raspisani stečaj biti sasvim bezuspešan i s toga je mnjenje načelničestva da se i opet novi stečaj i to po svijem novinama koje po prilici ljekari čitaju, otvori (21).

Što se tiče varoške babice, »pod normama što ih je visoki Knjaževski savjet utvrdio«, doći će iz Mostara »ispitana babica« Marija Marić.

Prvih meseci 1882. godine Batut je u svojstvu starešine Saniteta Crne Gore imao dosta teškoća da zajedno s lekarom dr A. Salambrsom suzbije rad vidara Iličkovića koji je, uprkos zabrani da leči, izjavio da će i dalje to činiti, »dokle ga god Gospodar digne iz Crne Gore« (22).

Da bi se bolje proučilo zdravstveno stanje naroda u unutrašnjosti zemlje, u leto 1882. godine načelnik Saniteta je preduzeo duže putovanje. S terena on se često brzojavima javljao ministru unutrašnjih dela o izvršenim pregledima bolesnika i o kretanju po raznim delovima Crne Gore. Jednom prilikom molio je da mu državni apotekar sa Cetinja »pošalje i opet onoliko medicine, koliko sam prvi put ponio« (23).

Posle dužeg i napornog puta, kojom prilikom je i lečio i ispitivao narodni život, Batut je podneo izveštaj crnogorskoj vladi, odnosno Knjaževskom državnom savjetu. Iz njega se vidi da je uz pratnju jednog perjanika i sluge, »a noseć sa sobom jednu kašetu najnužnijih medikamenata i instrumenata, pošao početkom leta na put« (24). Celu zemlju Batut je trebalo da prođe u dva »turnusa« za mesec do dva meseca dana. U stvari, ostao je na putu 64 dana. Za to vreme Batut je imao dosta teškoća, jer su ljudi otišli u katune preko leta, a hteo je da izvrši složene zadatke ispitivanja. Pri tome je posebno želeo da prouči higijenske uslove života stanovništva.

U Bratonožićima, gde je kapetan bio Vuksan, načelnik Saniteta je pregledao 400 duša. Onde je najviše našao ranjenih u boju — 22; kljastih, sakatih, ćoravih — 13; sifilitičnih — 10 slučajeva. U Vasojevićima pregledao je 200 duša, od kojih je najveći broj obolelih od sifilisa — 5 i kljastih, sakatih, ćoravih — 8 slučajeva.

Da bi Batut što potpunije izvršio zadatak, iz Ministarstva unutrašnjih dela poslato je cirkularno pismo svima kapetanima u državi 4. jula 1882.

(No 1025). Iz sadržaja toga pisma bliže se saznaje o Batutovoj misiji. Glavni njegovi delovi glase:

Knjaževska vlada po visokom nalogu Njegovog Visočanstva Knjaza Nikole I, sa ovijem upućuje Načelnika sanitetskog odjeljenja glavnog lekara g. dr Milana Jovanovića da prođe po cijeloj državi, da pregleda zdravstveno stanje naroda i sve prilike koje na zdravlje uplivišu, te da prema tome učini Knjaževskoj vladi predlog o rasporedu potrebiti ljekara, o mjerama koje valja preduzeti, da se boni krajevi poprave, da se zarazne bolesti istrijebe, da se čeljad jedno od drugoga ne truje, da narod obavijesti, da mu varalice kojekakvijem, više puta škodljivim ljekovima novce ne mame itd. Da bi ovo izaslanstvo sanitetskog načelnika, koje je sa državnim žrtvama skopčano, bilo od što većeg uspjeha; potrebno je, da se narod dragovoljno i slobodno povjeri u svemu g. dr Jovanoviću, i da se vi, a tako i svi dobri i rodoljubivi narodni starješine najživlje zauzmete, da narod najpovjerljivije odkrije svoje bolesti višepomenutom g. Dr-u (25).

Od posebnih dužnosti kapetanima u vezi s Batutovim zadatkom, u aktu Ministarstva unutrašnjih dela ističe se:

Da naprijed po svom iskustvu označite sva mjesta i pojedine porodice vaše kapetanije, koja su naročito bolesna (a osobito od frenka) i da mu pokažete sve uzroke, koji po vašem i narodnjem mišljenju radaju bolesti i sve načine kojijema se narod od svojih bolesti liječi (26).

Kapetanima je još naređeno da Batutu pokažu mesta koja narod smatra lekovitim, kao izvore, bare, blata. Isto tako, on je posredstvom mesnih vlasti imao doći u dodir s vidarima, travaricama, bajalicama.

U godini kada je preduzeo najpsežnije mere za podizanje zdravstvenog stanja naroda Crne Gore, Batut je poklonio dosta snage i vremena obnavljanju lista »Zdravlje«, njegovom izlaženju i radu da se privuku čitaoci, pretplatnici, kako u Crnoj Gori, tako i van nje. On je higijensko prosvjetavanje smatrao vrlo značajnim faktorom ne samo regiona u kome se našao, već i drugih oblasti gde se čita knjiga na srpskom jeziku. Radi toga obratio se Vuku Vrčeviću početkom 1882. godine s molbom da pomogne širenje »Zdravlja«. Na to mu je stari Vrčević iz Dubrovnika 20. marta 1882. pored ostaloga, javio:

Nešto glavobolja, kojoj sam podložan, nešto duboka starost ne dadoše mi da Vam zahvalim na šiljanje lista »Zdravlje«. Zaista pohvale dostojan što se sadržaja i čistog našeg jezika tiče, a i za narod vrlo koristan... Nudio sam nekolicinu eda bi se predbrojili na Vaš list, no na moju žalost ne mogoh ni jednog predplatnika naći, zato što po kafanama i štonicama ima ih svakojaki na pretek (27).

Aktivnost Milana Jovanovića-Batuta, mada je bio rado viđena i cenjena ličnost i na samom dvoru knjaza Nikole, što ne znači da i u tom krugu ljudi nije doživljavao neprijatnosti, tekla je s dosta teškoća, i ne baš uspešno. Batut je imao volje, a još više znanja da u autokratsko-patrijarhalnu državu unese potrebne elemente zdravstvene službe razvijenih evropskih zemalja. Međutim, nedovoljno razumevanje odgovornih činilaca na najvišoj hijerarhijskoj lestvici, kao i netaktičnost u zvaničnim i drugim prilikama Batutu su teško padali, utoliko pre što je savesno pristupio vršenju dužnosti.

Inače, Batut je u zapisima s književnom tendencijom, upravo u memoarskim beleškama, s velikom simpatijom pisao o knezu Danilu kao oštrom goniocu vračara i nadržilekara. A na drugoj strani, nezadovoljan postupcima »komplikovanog« kneza Nikole koji, na primer, ne samo što nije

mogao da zamisli Vasu Pelagića u Crnoj Gori kada je izrazio svoja republikanska uverenja, već i drugi umereni ljudi, kakav je bio i sam Batut, podvrgava u intimnim zapisima kneza Nikolu kritici, jer je imao prilike da vidi kako su njegovi stražari obavljali dužnost oko dvora sasvim slabo odeveni po najvećoj zimi.

Iz pisma ministra unutrašnjih dela, vojvode Maše Vrbice, sa Cetinja 28. septembra 1882. Šaku Petroviću u Danilov-Gradu naziru se razlozi zbog čega je Batut odlučio da napusti Crnu Goru:

Usljed neke primjedbe učinjene doktoru Milanu Jovanoviću odnosno prijeko smrti djetića Neša Petkova, o kojoj će Vam biti valjda što god poznato, kao i usljed neke druge sitnice koja se istakla iz njegova putovanja po narodu, pomenuti Doktor podnese mi ostavku, koju sam primio i nameran sam u prvom broju »Glasa Crnogorca«, pošto Savjet odobrava, ako Njegovo Visočanstvo potvrdi, otvoriti stečaj za jednog ljekara na upražnjeno mjesto. Gospodin Jovanović odlazi kroz deset dana. Molim saopšti njegovom Visočanstvu i ako ima što primjetiti saopšti mi (28).

Uskoro, u broju 43 »Glasa Crnogorca« objavljen je stečaj »za mjesto varoškog ljekara na Cetinje«, čime se definitivno prišlo traženju ličnosti na mesto koje je zauzimao dr Milan Jovanović-Batut.

Izvori

1. Arhiv Državnog muzeja na Cetinju. Zaostavština Milana Jovanovića-Batuta (1880—1931). Ubuduće skraćeno ADMC, ZMJB, (1880—1931); — Isti Arhiv, ista Zbirka; — 3. ADMC, ZMJB (1880—1931), navedeni dokument, pismo; — 4. Navedeni dokument; — 5. ADMC, ZMJB (1880—1931), četvrto pismo Jakova Pavlovića; — 6. Isti Arhiv, ista Zaostavština; — 7. Arhiv SR Crne Gore, Cetinje, 1879, br. 997. Ubuduće skraćeno: A CG C Br.; — 8. Isti Arhiv, 1879, br. 175; — 9. Isti Arhiv, 1880, br. 323; — 10. Isti Arhiv, 1881, br. 1484/8; — 11. Isti dokument; — 12. Isto; — 13. A CG C, 1881, br. 1484/8; — 14. Navedeni dokument; — 15. Isti dokument; — 16. A CG C, 1881, br. 1729; — 17. Isti Arhiv, 1881, br. 1771; — 18. Isti Arhiv, isti dokument; — 19. Isti Arhiv, 1881, br. 2427; — 20. A CG C, 1882, br. 2503; — 21. Isti Arhiv, isti dokument; — 22. A CG C, 1882, br. 1075; — 23. A CG C, 1882, br. 2630; — 24. Arhiv Državnog muzeja na Cetinju. Zaoštavština Milana Jovanovića-Batuta (1880—1931); — 25. A CG C, 1882, No 2693/5; — 26. Isti Arhiv, isti dokument; — 27. ADMC, ZMJB (1880—1931); — 28. A CG C, 1882, br. 3307.

MILAN JOVANOVIĆ-BATUT IN MONTENEGRO

Vladimir GRUJIĆ

Influenced by his compatriot Jovan Pavlović who worked in Cetinje, Milan Jovanović-Batut decided to go to Montenegro to be a doctor there. For his relatively short stay there, he made significant steps in the organization of the health service. He worked on the basis of his personal investigations of the health condition of people in the Principality of Montenegro. He stated it was at the very low level; he expressed his worry and suggested measures which would be in favour of the progress. However, the official bodies did not understand his intentions and supportance, although he showed a lot of good will and patriotism. The authorities looked down at him, he was very disappointed, and he gave up his position of the head of the health care and the chief doctor, and soon after he went abroad for longer studies. Dr Vladan Đorđević, who appreciated Batut's literary-professional works, conceiving how precious they would be for the good future organization of the hygienic service in Serbia, helped him to go abroad.

FRANCUSKI LJEKARI U CRNOJ GORI U DRUGOJ POLOVINI XIX VIJEKA

Dimo VUJOVIĆ

O francuskim ljekarima u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX v. pisalo je više autora. U nekim od tih radova, kako u onima objavljenim prije drugog svjetskog rata, tako i onima poslije rata, ima velikih propusta i grešaka. To naročito važi za knjigu dr Jovana Kujačića »Prilozi istoriji zdravstvene kulture Crne Gore do kraja 1918. godine« (Beograd 1950).

Prilično podataka o francuskim ljekarima u Crnoj Gori dao je dr Drago Petrović u svom radu »Iz istorije zdravstvene službe u Crnoj Gori« koji je objavljen u »Medicinskim zapisima« br. 20. On pominje sve francuske ljekare koji su službovali u Crnoj Gori kao dvorski ljekari. Pišući o njima, on se koristio samo građom koja se nalazi u Cetinjskom muzeju i onovremenoj štampi, pa prirodno nije mogao pružiti opširnije podatke o njihovoj aktivnosti u Crnoj Gori.

Ja raspolazem francuskom građom koja govori o aktivnosti ovih ljekara u Crnoj Gori, a koju sam pronašao u arhivu Ministarstva spoljnih poslova u Parizu. Tu se radi o prepisci knjaza Nikole i francuskog konzula u Skadru i Ministarstva spoljnih poslova u Parizu, o izvještajima francuskih konzula iz Skadra o aktivnosti ovih ljekara i dr. Podataka o aktivnosti francuskih ljekara u Crnoj Gori ima i u izvještajima ruskog konzula u Dubrovniku (koji se čuvaju u Državnom muzeju na Cetinju) koje doktor Petrović takođe nije koristio. Ovu francusku i rusku građu koristio sam u svojoj knjizi »Crna Gora i Francuska 1860—1914«.

Sredinom XIX vijeka Crna Gora je bila mala i nerazvijena zemlja koja nije imala domaće inteligencije, pa ni svog medicinskog osoblja. Ona je bila upućena na ljekare u susjednoj Boki Kotorskoj, ali s modernizacijom države i razvijanjem takve institucije kakva je bila cetinjski dvor ukazala se potreba za stalnim ljekarem na Cetinju. Knjaz Danilo i knjaz Nikola su posvećivali prilično pažnje tom pitanju, pa su uspijevali da na svom dvoru, s manjim prekidima, uvijek imaju po jednog ljekara. Naravno, to je mogao biti samo stranac, i za nešto više od dvadeset godina (od 1859. do 1880. g.) to su bili isključivo francuski ljekari. Postavlja se pitanje: Zašto su to bili baš francuski ljekari s obzirom na to da je Francuska bila prilično udaljena od Crne Gore? Ali, to nije bilo slučajno. Poslije krimskog rata i pariskog kongresa Crna Gora napušta svoje tradicionalno isključivo oslanjanje na Rusiju koja je zbog poraza u ratu iz-